

PALEO- AKTUEEL

5

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1994, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: opgraving te Noordbarge met de plattegrond van een boerderij uit het eind van de ijzertijd

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0420 0

PALEO-AKTUEEL

5

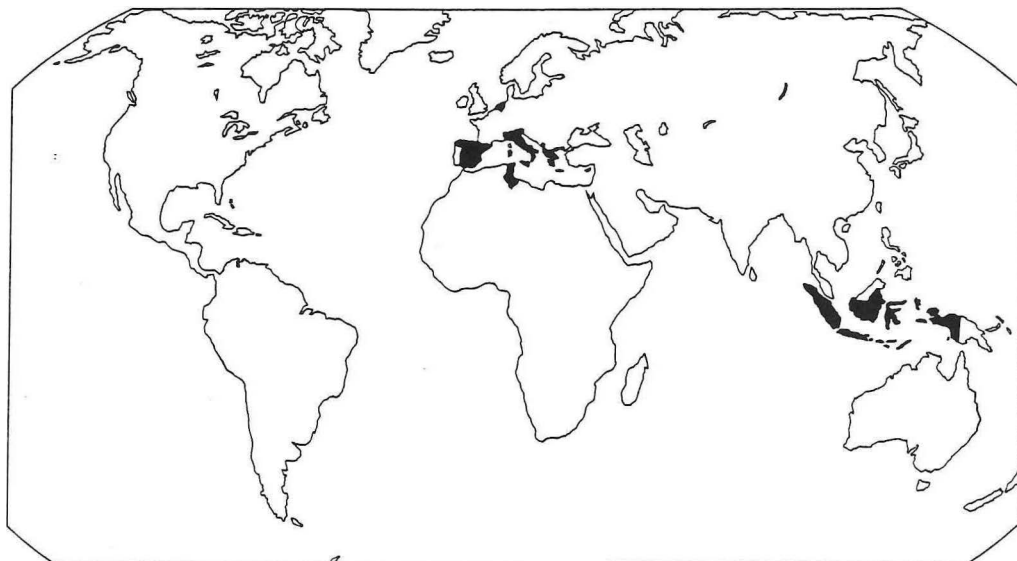
redactie

Mette Bierma
Otto H. Harsema

Archeologisch Centrum

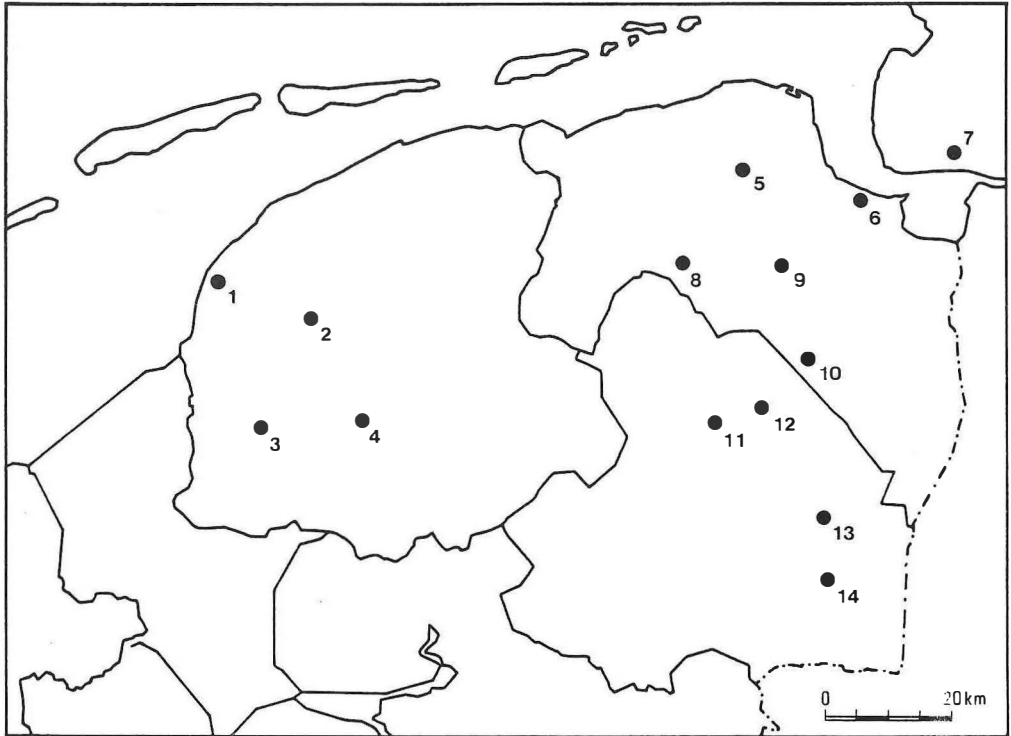
Groningen, 1994

In deze aflevering: Albanië, Duitsland, Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland, Spanje en Tunesië.

In deze aflevering uit Noord-Nederland en Noord-Duitsland:

1. Wijnaldum; 2. Lions; 3. Oudega; 4. Akmarijp; 5. Westeremden; 6. Heveskes; 7. Emden;
8. Groningen; 9. Slochteen; 10. Wildervank; 11. Ballo; 12. Gieten; 13. Exlo; 14. Noordbarge.

INHOUD

J.R. BEUKER & M.J.L.Th. NIEKUS Het midden-paleolithicum van Noord-Nederland	9
R.H.P. LUTGERINK Warme ijstijden ?!	11
G.-J. BARTSTRA Postmodern naar Pompanua	14
M.J.L.Th. NIEKUS & D. STAPERT Een vindplaats van de overgang laat-paleolithicum/mesolithicum bij Oudega (Fr.)	17
G.R. BOEKSCHOTEN & D. STAPERT 'Rings & sectors': een computerprogramma voor ruimtelijke analyse	22
G.L.G.A. KORTEKAAS & M.J.L.Th. NIEKUS Een vindplaats uit het vroegere mesolithicum in de Hooilandspolder, gemeente Slochteren (Gr.)	27
S. BOTTEMA & H.R. REINDERS Door het land der Skipetaren	32
R. BAKKER Het Gietsenveentje, gemeente Gieten (Dr.): unicum of probleemgeval?	35
J.N. LANTING Het na-onderzoek van het vernielde hunebed D31 ^a bij Exlo (Dr.)	39
J.J. HEKMAN Nieuw archeologisch onderzoek op Syros (Griekenland)	43
JOSE LUIS SANZ BRETÓN & J. SCHELVIS De mijten (acari) uit Peñalosa en Cerro de la Cruz (Spanje) en Halos (Griekenland)	47
M. MAASKANT-KLEIBRINK Een voorlopig verslag van de opgravingen op de 'Timpone della Motta', Francavilla Marittima, Calabrië	50

B.J. HAAGSMA & P. ATTEMA Het <i>Casa di Angelina</i> , een traditionele boerderij bij de opgraving te Francavilla Marittima (Calabrië, Italië)	55
J. BOUMA & W. PRUMMEL Potten en botten: offergebruiken in Midden-Italië	60
Y. DIJKSTRA De opgravingscampagne 1993 in Hellenistisch Halos	65
O.H. HARSEMA Zes dagen in juni op de es van Noordbarge (Dr.)	69
G.J. DE LANGEN, T. PERGER, W. PRUMMEL, J. SCHELVIS, E. TAAYKE, J. WILLEMSSEN & M. WISPELWEY Een korte verkenning te Bolland bij Lions (Fr.)	74
J. FEYE Uzita, een Romeins stadje (Tunesië)	80
A.T. CLASON & E. KNOL Het ongehoorde rund in de Nederlandse kuststreken	85
D.L. BEKKER Faunafragmenten van twee terpjes nabij Emden (Duitsland)	89
E. TAAYKE De Groningse tongval anno 94	93
Y. SABLEROLLES De glasvondsten van Wijnaldum (Fr.)	97
G.J. DE LANGEN, J. ORBONS, T. PERGER, J. VAN DER VAART & M. WISPELWEY Onderzoek naar de kerk op 't Olthof van Akmarijp (Fr.)	102
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Bewoningssporen langs de Zeemsloot bij Westeremden, gemeente Loppersum (Gr.)	107
H.T. WATERBOLK In de ban van Banlo	110
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Een onbekend steenhuis te Heveskes (Gr.)	115

A. JAGER		
Middeleeuwse adelshuizen in Friesland		120
P. BAKS		
De citadel van de hertog van Alva in de stad Groningen, 1569-1577		125
B. HAVINGA & A. UFKES		
De opgraving aan de Reitemakersrijge te Groningen		130
A.F.L. VAN HOLK		
Vergelijking van de archeologische inventaris van de Groninger tjalk ‘De Zeehond’ met schriftelijke scheepsinventarissen uit het einde van de 19e eeuw		134
P.B. KOOI		
Een brief met gevolgen		139
D.C. BRINKHUIZEN		
Het dieet van de otter (<i>Lutra lutra</i>) in twee voormalige ottergebieden in Friesland		143
S. BOTTEMA		
Het lam gods is een Fries melkschaap		148
P. CLEVERINGA, A. BOSCH, S. BOTTEMA, R. CAPPERS & H.A. GROENENDIJK		
De moeraskalk van Wildervank (Gr.)		151

Ernst Taayke

Sommige dingen lijken zo vanzelfsprekend dat ze aan onze aandacht ontsnappen. In iedere historische atlas of in archeologische publikaties over de Romeinse tijd wordt steevastover Noord-Nederland 'FRIEZEN' gedrukt. Maar weten we wel zo zeker dat er bijvoorbeeld in Groningen Friezen woonden? Een aantal jaren geleden publiceerde Bloemers een kaartje waarop over het gebied ten oosten van de Lauwers de naam 'Chauci minores' was gedrukt (Bloemers, 1980: fig. 8). Hij deed dit niet op archeologische maar op historische gronden - een opmerkelijke werkwijze, want waarom bezuiden de limes naar hartelust vuur slaat uit tekst en grondspoor, gedragen onderzoekers benoorden de Rijn zich nogal terughoudend, alsof het vrije Germanië *de facto* tot het domein van de prehistorie behoort en de antieke berichtgeving erover met een korrel zout moet worden genomen. Nu is dat ongetwijfeld het geval, maar de auteurs ervan waren ooggetuigen of tenminste tijdgenoten, en dat kan van archeologen niet gezegd worden. In het Walhalla wekken wetenschappelijke interpretaties zeker niet minder lachlust op dan het geschrijf der Antieken.

Als we de index opslaan van Byvancks *Excerpta Romana*, waarin alle Latijnse en Griekse teksten zijn samengebracht die betrekking hebben op Nederland, dan blijkt het aantal vermeldingen van de Chauken groter dan dat van de Friezen. In de eerste twee eeuwen van onze jaartelling hadden de Romeinen dan ook veel met hen te stellen.¹ In 12 v. Chr. voer Drusus met een vloot naar Eems en Weser; het eiland Burcana (niet Borkum, maar een verdwenen eiland ten zuiden van Juist) werd aangevallen. Aan de Eems werd een presidium gevestigd, gericht tegen Chauken, Amsivarii en anderen. In 5 AD sloot Tiberius een verdrag met de Chauken; mogelijk kreeg Bur-

cana toen ook een presidium opgedrongen. Vier jaar later, na een kleine tegenslag onder Varus in het Teutoburgerwoud, zagen de Romeinen zich genoodzaakt in te binden. Weliswaar stelde in 15-16 AD Germanicus orde op zaken, maar de situatie bleef onstabiel. Waarschijnlijk onttrokken de Chauken zich ten tijde van de Friese opstand (28 AD) definitief aan de Romeinse overheersing.

In 41 werd het leger, in 47 de vloot tegen de Chauken ingezet omdat ze zich overgaven aan zeeroverij langs de Nederlandse en Gallische kusten. Plinius vermeldt kolonies aan de monding van het Helinium²; in dat licht is het niet zo verwonderlijk dat bij een van die raids een Cananefaat, Gannascus, het commando voerde. Te land breidden de Chauken hun macht aanzienlijk uit. Vóór 58 AD kregen ze de benedenloop van de Eems in handen, ten koste van de Amsivarii; in het zuiden grensde hun gebied tenslotte aan dat der Chatten. Na nieuwe vermeldingen van piraterij in de 2e eeuw lijkt hun rol uitgespeeld; wellicht zijn ze in de 3e eeuw opgegaan in de Saksen.

Het hoofdgebied van de Chauken (*Chauci maiores*) lag in de kuststreek tussen Elbe en Weser, met nederzettingen als Feddersen Wierde en de Heidenschanze. Over het gebied tussen Weser en Eems bestaat geen overeenstemming. Op grond van aardewerkvondsten is deze streek door Duitse auteurs wel eens 'Fries' genoemd, maar het relatief aandeel van dergelijke keramiek is verwaarloosbaar. Om meer duidelijkheid te krijgen moet de blik worden verlegd naar het westen.

Het beeld omtrent het late ijzertijd-aardewerk in het Groningse kustgebied wijkt niet af van dat van Friesland (concave halzen, streepbandversiering). In de vroege Romeinse tijd is dat anders. Het aantal nederzettingen neemt zeer sterk toe,

het bijbehorende gebruiksgoed bestaat uit bolwandige, halsloze keramiek, uitgerust met dikke, gefacetteerde randen en soms met knoppen in plaats van oren. Het meest opvallende type is een goed afgewerkte beker, vaak met geometrische lijnversiering, ook wel bekend onder de naam Paddepoel IVA (fig. 1). Bekijken we de verspreiding in Noord-Nederland, dan blijkt de Groningse kwelder niet minder dan 30 vindplaatsen van dit type te tellen, tezamen goed voor meer dan 100 vondsten. Uit Friesland zijn slechts 5 vondsten bekend, waarmee deze provincie nog achterblijft bij de kop van Drenthe: 28 vondsten uit 5 vindplaatsen (fig. 2).

De oorsprong van de beker ligt in het beneden-Elbegebied, maar het betreft geen import; anders dan in het Duitse kustgebied overheerst in Noord-Nederland namelijk organische magering. Er zijn echter meer regionale kenmerken. Een deel van de grote kook- en voorraadpotten toont, als tevooren, indrukken of kerven aan de rand - een in het Duitse kustgebied tamelijk ongewone versiering. Een enkele maal komt streepband voor. Voorts laat een nederzetting als Paddepoel (Groningen) een vloeiende overgang van Fries naar dit nieuwe aardewerk zien. Om de randpositie ten op-

zichte van het kerngebied aan te geven zou ik daarom het gehele aardewerkspectrum willen aanduiden met de term 'Westchaukisch'.

Even terug naar de historie. De belangrijkste rol was weggelegd voor de Romeinen. Niet dat ze zich metterdaad in het kustgebied vestigden, maar hun komst moet een verpletterend effect op de lokale bevolking hebben gehad, door hun fysieke verschijning, hun uitmonstering en, vooral, door hun nietsontziende, megalomane aspiraties. Als hen dat zo uitkwam werden hele stammen verplaatst; tegenstribbelaars dreigde volledige vernietiging. De Romeinen gaven een nieuwe dimensie aan de omgangsvormen en het kan niet anders dan ze daarmee bij inheemse leiders iets wekten dat tot dan toe een sluimerend bestaan had geleid. Toen de Romeinen zich in 47 AD definitief terugtrokken op de Rijn ontstond een machtsvacuüm, met daarin ruimte voor eigen dadendrang. De Chauken of met hen gelieerde bevolkingsgroepen trokken langs en over de Eems en breidden hun invloedssfeer uit over de Groningse kwelder. De toename van het aantal nederzettingen kan niet exclusief worden toegeschreven aan Chaukische immigranten; zoals gezegd

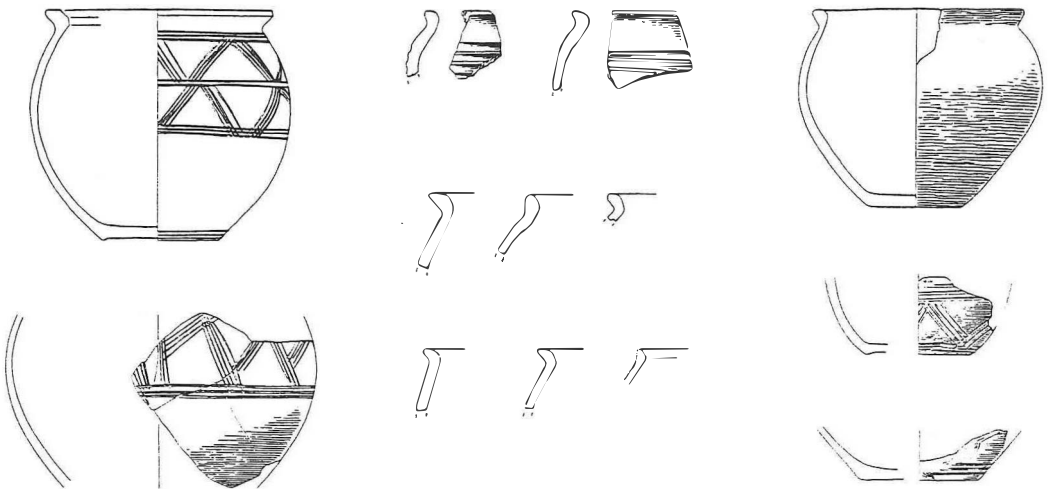

Fig. 1. Enkele voorbeelden van Paddepoel IVA-aardewerk, alle gevonden in Noord-Drenthe. Schaal ca. 1:5.

Fig. 2. Vondstverspreiding van Paddepoel IVA in Noord-Nederland.

klinkt in het aardewerk een autochtone noot door. Een streeknaam in het Groningerland die met de Chauken in verband is gebracht, is 'Hugmerki', het latere Humsterland. Het zou daarbij gaan om een marke van de Chauken ('Hugas').

Een tweede beweging is herkenbaar in het aangrenzende zandgebied. De stad Groningen, op het puntje van de Hondsrug, kan als een Westchaukische nederzetting worden beschouwd, met drie vindplaatsen op en nabij het Martiniekerkhof. Vondsten aan de oostzijde van Haren kunnen met terpaarde zijn meegekomen; het Hunzedal telt ook verder naar het zuiden dergelijke vindplaatsen van kustaardewerk.

De belangrijkste vindplaatsen in Noord-Drenthe van Westchaukisch aardewerk zijn de drie versterkingen bij Vries en Zeijen en een nederzetting bij Rhee. Waterbolk

plaatste de versterkingen in de late ijzertijd; hij beschouwde ze als een voor die tijd betrekkelijk normaal verschijnsel en achtte het waarschijnlijk dat alle territoria in Drenthe destijds een dergelijk machtscentrum bezaten. In mijn opinie dateren ze uit de 1e eeuw AD, niet alleen vanwege het vondstmateriaal maar ook vanwege de regelmatige aanleg. Van Giffens toevoeging bij Zeijen I, 'naar Romeins patroon', mag wat mij betreft gehandhaafd blijven. De versterking te Vries, die de contouren van een voorganger uit de late ijzertijd volgt, toont een rommeliger plattegrond.

Na de midden-ijzertijd was in Drenthe de bevolking sterk afgenomen. Sommige territoria konden worden gehandhaafd, andere gebieden werden verlaten en lagen veil voor landhongerige lieden, niet alleen vanuit het noorden, maar ook vanuit het

zuidoosten. Deze instroom liet sporen achter in o.a. Noordbarge, Wijster, Sleen en Ruinen; kenmerkend zijn boerderijplattegronden van het type Noordbarge, hutkommen en Westgermaans aardewerk. Het is denkbaar dat deze bevolkingsverplaatsing een reactie was op de Chaukische expansie langs de bovenloop van de Eems. Al met al moet dit in een onstabiele, onveilige situatie hebben geresulteerd en daarom neig ik ertoe de versterkingen als voorposten van kustbewoners te beschouwen.

Wat hierboven op vluchtige wijze aaneengebreid is, verdient verdere uitwerking. Het beeld zal ongetwijfeld wijzigingen ondergaan, maar ik verwacht niet dat de geschetste dynamiek weer plaats zal moeten maken voor een statische, op de premisse van lokale continuïteit drijvende opvatting. In 94 AD sprak men in Groningen Chaukisch met een Friese tongval, en sommigen knauwden misschien zelfs een paar woordjes Latijn.

Summary

In the early Roman period the Groningen salt marsh area and the adjacent part of Drenthe witnessed a marked proliferation of settlements. The prevailing pottery ceases to display Frisian traits; the term 'West-Chaukian' is introduced to describe both the pottery and its users.

Noten

1. Het volgende overzicht is hoofdzakelijk gebaseerd op het lemma 'Chauken' in *Hoops' Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*.
2. Bloemers (1980: p. 157) vermoedt dat de naam 'Hahucus', als graffito voorkomend in Zwammerdam, Chaukisch is.

Literatuur

Bloemers, J.H.F., 1980. Engels drop. Een poging tot ontleding van het romanisatieproces in Nederland. *Westerheem* 29, pp. 152-173.